

TÜRKLERDE AĞAÇLA İLGİLİ İNANIŞLAR VE BUNLARA BAĞLI KÜLTLER

Dr. Ramazan IŞIK

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

Email:risik@firat.edu.tr

Özet: Biz, bu çalışmamızda en eski devirlerden itibaren Türkler arasında var olduğu tespit edilen kutsal ağaç ve ağaç kültü ile ilgili inanış ve uygulamaları incelemeye çalışacağız. Erken dönemlerden itibaren, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türkler arasında var olduğu görülen kutsal ağaç inanışı ile ilgili pratikler benzerlikler göstermektedir. Ayrıca, kutsal ağaç inanışının görüldüğü her yerde ağaç-evliya ilişkisine de rastlanılmaktadır. Günümüzde Anadolu'da kutsal kabul edilen bu tür ağaçların yanında evliya mezarlarının veya türbelerinin bulunması bu inanışın bir sonucudur. Bu anlamda, günümüzde türbelerin ve tekkelerin yanlarında bulunan ulu ağaçların kutsal kabul edilerek çaput bağlanması fenomeninin eski Türklerdeki ağaç kültü ve buna bağlı inanışların bakiyesinden başka bir şey değildir.

Abstract: In this article, We will try to study the belief of sacred tree and tree cult which is demonstrated to exist among Turks from the earlier periods of time. Since the early periods there are similar beliefs among Turks from the Central Asia to Anatolia about the holy belief of tree. Apart from this in every area where the holy belief of tree is seen you can also see the relation of the sacred tree and saint. In our present time, in Anatolia by the trees mentioned above the graves' of the saints' being available is a result of these kinds of beliefs.

In our present time the phenomenon of cloth's hanging to trees which are available beside the tombs and convents is not anything apart from the tree cult and related beliefs among the old Turkish culture.

GİRİŞ

Dinler ve buna bağlı inanışlar, ilk devirlerden beri toplumların yaşayış biçimlerini çok derinden etkilemiş olmasının yanı sıra, onların belirli bir kimlik kazanmasında da önemli rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak milletlerin, toplumların din ve inanışları araştırmacıların sürekli ilgi odağı olmuştur. Bu anlamda birçok araştırmacı, geleneksel Türk dini ve inanışları ile ilgili inceleme ve araştırmalarda bulunmuş, onların yaşamlarına tesir eden bu din ve inanışları açıklamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Nitekim geleneksel eski Türk inanç sistemi incelendiğinde, bu inanış ve uygulamaların bir kısmının aynen bir kısmının da değişerek günlük hayattaki etkinliğini devam ettirdiğini görmek mümkündür. Günümüzde Türk dünyasının büyük bir çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, geleneksel eski Türk dini ve

buna bağlı inanışları İslamiyet’le birlikte canlı bir şekilde yaşattıklarını görmekteyiz.

En eski devirlerden günümüze kadar Türk toplulukları arasında görülen yaygın inanışlardan birisi de ağacın ya da belli ağaç türlerinin kutsal kabul edilmesidir. Bu anlamda, ağaç kültürünün Türk sosyal hayatında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Muhtemelen, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha birçok özelliğinden dolayı olsa gerek ağaç, Türk toplulukları arasında hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle, Türk insanı ağacın oluşumu ile kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutlu mekânlarla ağaçlar arasında münasebet kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak, en eski devirlerden günümüze kadar Türk toplulukları arasında mabetlerin çevrelerine ve mezarların yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ancak ağacın bizzat maddi varlığının değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsal kabul edildiğini söyleyebiliriz. Orta Asya’dan Anadolu’ya farklı Türk toplulukları arasında görülen kutsal ağaç ile ilgili inanışlar ve bunlara bağlı kültürler benzerlikler arz etmektedir. Bu anlamda, Türk toplulukları arasında belli ağaçların her yerde kutsal kabul edildiğini söylemek mümkündür.

Biz bu makalede, en eski devirlerden günümüze Türk toplulukları arasında var olduğu tespit edilen ağaç kültürü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan inanışları incelemeye çalışacağız.

1. TÜRK DESTANLARINDA KOZMOGONİ VE AĞAÇ KÜLTÜ

Türk destanları, İslam öncesi Türklerin kozmogoni anlayışlarını, inanışlarını, tarihlerini, edebiyatını ve hatta yasalarını içinde toplayan bir mahiyet arz etmektedir¹. Ancak, Türkler yaşadıkları coğrafya gereği birçok din ve kültürlerle karşılaşmışlardır. Bunun sonucu olarak, Türk boyları arasında nesilden nesile asırlarca söylenmiş olan bu destanlara birçok yerli ve yabancı unsurlar girmiştir². Bilindiği gibi, kozmogoni bütün dünya ve âlemin meydana gelişi hakkındaki nazariye ve görüşlerdir. Dolayısıyla, Türk destanlarından dış tesirler ayıklandığında, Türk boylarının yüksek bir kozmogoni anlayışlarının mevcut olduğu görülmektedir³.

Göktürk Yazıtları’ndaki ‘üstte mavi gök, altta yağız yer kılındığı zaman, ikisinin arasında insanoğlu yaratıldı’ cümlesi ile bundan çok daha sonraları gelişen Manas destanındaki “yer yer olduğunda, su su olduğunda”⁴ mısralarında hem Türk kozmogonisinin hem de dünyanın ve kâinatın algı-

¹ A. Kadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara 1987, 223.

² M. N. Sepetçioğlu, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İstanbul 1990, 105.

³ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara 1971, 431.

⁴ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, Ankara 1986, 13; Sepetçioğlu, 105.

lanmasında aynı inanış biçiminin izlerini görmek mümkündür. Göktürk Yazıtlarına göre, başlangıçta iki önemli şey yaratılmıştır: ‘Yukarıda gök, aşağıda yer’, ikisi arasında insanoğlu ve insanoğlunun üzerinde de iki büyük Türk kağanı Bumin Kağan ile İstemi Kağan. Bu dört şeyin, varlıklar âleminde en önemli dört unsuru teşkil ettiği kabul edilmesinin yanı sıra, bu dört varlığın, *micro kosmosun* temelini teşkil ettiğine inanılmaktadır⁵. Bu inanış biçimine göre, göğü ve yeri yaratan bir halik vardır. Başka bir ifadeyle gök, Tanrı olarak kabul edilmez. Aynı şekilde, insanı da Tanrı yaratmıştır. Burada makro kozmoz ve mikro kozmoz üzerinde durulması gerekir. Makro kozmoz kâinat, evrendir. Mikro kozmoz ise insanlar, hayvanlar ve bitkilerdir. Bu anlamda, eski Türklerin kozmogoni anlayışı; kâinatın bütün tezahürlerini gök ve ‘yir-sub’un (yer-su: yeryüzü) temsil ettiği, birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan iki alemşümül ‘nefes’den müteşekkil bir sistem olarak değerlendirilebilir⁶.

Oğuz destanına göre; Oğuzlar yerin ve göğün bütün kuvvetlerini ve unsurlarını kendilerinde toplayarak meydana gelmişlerdi. Bu anlamda Türk milletini meydana getiren unsurlar, yer ve göğün (makro-kozmoz) hem kutsal hem de maddi varlıkları idiler⁷. Bu düşüncenin bir ürünü olsa gerek; Oğuz destanında, Oğuz Kağanın birinci karısı gökten inmişken, ikinci karısı ise bir ağaç kovuğundan, yani; yerin sonsuzluklarından gelmişti⁸. Böylece Oğuzlar, soylarını yerin ve göğün kutsallıklarından almış oluyorlardı. Yine Oğuz Kağan destanında; Oğuz Kağan bir gün avlanırken, bir suya ve suyun ortasında da bir adaya ulaşır. Bu adada bir ağaç kovuğunda ikinci karısına rastlar. Diğerinde olduğu gibi, bu kızın ne nurları ne de ışıkları vardır. Çünkü bu kız, ona yer-su iyeleri göndermiştir. Ancak kızın özelliklerinden biri, gözlerinin gök oluşudur. Çünkü gök rengi, Tanrının bir sembolüdür. Böylece Oğuz ve Türk Milletinin varlığı, kâinatın yapısına uygun hale getirilmiş oluyordu⁹. Nitekim Oğuz Kağanın annesi, nehir ortasında bulunan bir ağaç kovuğunda doğurmuş ve yine Uygurların menşe efsanesinde de Uygurların atası olan beş prens iki nehir kavşağında bulunan bir adacıktaki kayın ağacından doğmuşlardı¹⁰.

Eski Türk inanç sisteminde gök birinci derecede öneme sahipti. Nitekim, Oğuz Kağan destanında; Oğuz doğduğu zaman yüzünün rengi, göğe ‘önglüği çırağı kök erdi’ (benzi gök renkte idi) benzetilmiştir¹¹. Nitekim

⁵ Ögel, *Mitoloji I*, 477.

⁶ Emel Esin, *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İstanbul 1979, 1; Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982, 1.

⁷ Ögel, *Mitoloji I*, 139.

⁸ N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987, 18; Sepetçioğlu, 39.

⁹ Ögel, *Mitoloji I*, 140.

¹⁰ Ögel, *Mitoloji I*, 141.

¹¹ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, Haz: Y.Çotuksöken, İstanbul 1991, 67.

Uygurca Oğuz destanında, Oğuz Kağanın ağaç kovuğundan çıkan ikinci karısının gözleri de göğe, ‘küzü kökten kökrek’ (gözleri gökten daha gök idi) benzetilmiştir¹².

Türk efsanelerinde iki ırmak kavşağında bulunan ağaçların kutsal olduğu ve bu ırmakların da kaynağını cennetten aldıkları düşüncesi yaygındır¹³. Bu inanın bir sonucu olarak, Uygurların türediği tek ağaç da yine iki nehrin meydana getirdiği küçük bir adada bulunmaktaydı¹⁴. Bu aynı zamanda eski Türk inanç sisteminde kutsal ağaç motifinin önemli bir unsuru teşkil ettiğini göstermektedir. Nitekim, Dede Korkut’da da Basat’ın ulu bir ağaçtan türemiş olduğu görülmektedir. Bu sebeple, eski Türklerde ağacın dış kısımları kadar kökü de büyük bir öneme haizdi¹⁵.

Türk toplulukları arasında dünya ağacı ve merkez dağ sembolizmleri genellikle birbirini tamamlamaktadırlar. Bu bağlamda, kozmik olarak dünya ağacı yerin merkezinden yükselmekte ve kozmik bölgeleri birbirine bağlamaktadır¹⁶. Çünkü onun köklerinin yerin derinliklerine kadar uzandığına inanılmaktadır. Moğollar ve Buryatlar’a göre, Tanrılar bu ağacın meyvesiyle beslenmektedir. Altay Türkleri ise çocukların ruhlarının doğmadan önce, küçük kuşlar olarak kozmik ağacın dallarında dinlendiğine inanmaktadırlar. Bu inanın bir sonucu olarak, Şamanın davulunun dünya ağacından yapılmış olduğu kabul edilir¹⁷.

Bir Altay Efsanesine göre de yerin göbeğinde, her şeyin merkezinde yeryüzünün bütün ağaçlarının en yükseği olan ve Tanrının ikametgahına dokunan kocaman bir çam büyümektedir. Bazen bu dünya ağacını, Şamanların davullarının üzerinde de görmek mümkündür. Yine Abakan Tatarlarına göre, dünyanın ortasında demir bir dağ vardır ve bu dağın üzerinde de yedi dallı beyaz bir kayın ağacı dikilidir¹⁸. Tatarlar bu kutsal kayından şöyle bahsediler: ‘Altın yapraklı kutsal kayın! Sekiz gölgeli kutsal kayın! Dokuz köklü, altın yapraklı, Bay-kayın!...’¹⁹. Yakut Türklerinin inanasına göre, Tanrı gökte ilk Şamanı yarattığı zaman, onun evinin kapısının önüne bir de sekiz dallı bir ağaç dikmişti. Yine inansa göre, gökteki Şaman ebedi olarak yaşadığı için, onun ağacı da solmadan ve çürümeden ebediyen yaşarmış. Bu se-

¹² Ögel, *Mitoloji I*, 134.

¹³ Ögel, *Mitoloji I*, 82-83.

¹⁴ Ögel, *Mitoloji I*, 88; Esin, *Ötüken Yış (Türk sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)*, İstanbul 1976, 147-182; Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1986, 169.

¹⁵ Ögel, *Mitoloji I*, 89.

¹⁶ Eliade, *Le Chamanisme Et Les Techniques Archiques de Extase*, Payot, Paris 1951, 244.

¹⁷ Huzeyfe Sayım, *Muhtelif Dinlerde Yaratılış Olayı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993, 103.

¹⁸ Uno Harva, *Les Representation Religiuses Des Peuples Altaigues* (Trad. Par Jean-Louis Perret), Gallimard, Paris 1959, 52.

¹⁹ Ögel, *Mitoloji I*, 91.

bepile, bu kutsal gök ağacına ‘yıkılmayan, çökmeyen’ ağaç anlamına gelen *Tuspet Turuu* denmektedir. Ölümlü Şamanların yerdeki ağaçları ise yalnızca *Turuu* adı ile bilinmektedirler²⁰. İnanişâ göre, gökteki bu ebedi ağaç, zamanla büyümüş, her tarafa dal budak sararak Tanrının çocuklarının hepsi de bu ağacın dallarına saklanıp onun himayesine girmişlerdir. İnsanların ruhları da bu ağacın dalları arasında uçmaktadır. Bir insan doğduğu zaman, bu ağacın dalları arasından bir ruhun gelip, ona can verdiğine inanılmaktadır²¹. Yine Yakutlara göre, Tanrı insanları kötülüklerden korumak için yeryüzüne üç Şaman göndermiş ve kötülüklerden insanları nasıl koruyacaklarını Tanrı onlara, hep bu ağaçların altında tembih etmişti²².

Görüldüğü üzere, dünya ağacı sembolizmi ile gök ve yer arasında merdiven veya köprü kurmak mümkündür. Çünkü bunlar bir dünya merkezinde yükselmekte idi²³. Bu anlamda, dünya ağacı sembolizminde birçok dini fikir de bulunmaktadır. Bir taraftan o sürekli olarak yenilenmekte olan evreni, kozmik hayatın tükenmez kaynağını, kutsalın mükemmel olarak hazinesini temsil ederken, diğer yandan da gök veya gezegenlere ait gökleri temsil eder. Gezegenlere ait gök sembolü olarak, pek çok geleneklerde bulunan dünya ağacı (kozmetik ağaç) sembolü dünyanın kutsallığını, bereketliliğini ve sürekliliğini vurgulayarak yaratma fikri ile olduğu kadar, nihai olarak da mutlak gerçeklik ve mutlak ölümsüzlük düşüncesiyle ilişkide bulunur. Böylece dünya ağacı, hayat ağacı ya da ölümsüzlük ağacı olur. Bu inanışın bir sonucu olarak, sayısız efsanevi çiftlerle ve tamamlayıcı sembollerle zenginleştirilmiş olan kozmik ağaç, bizzat menşein ve kaidelerin hakimi olarak görülmektedir²⁴.

Kainatın bu şekilde algılanmasının neticesidir ki, Şamanik ağacın evrenin ortasında yükseldiğine ve zirvesinde yüce Tanrının veya güneş haline gelmiş Tanrının bulunduğu ‘Dünya Ağacı’nın bir yansımasından ibaret olduğuna inanılır²⁵. Gök, yer, cennet ve cehennemler arasındaki iletişim, ancak kozmik bir ağaçla mümkün olabilmektedir. Başka bir ifadeyle ayinsel ağaç, kozmik ağaçla özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla, Şamanın bir ağaca tırmanması, onun göğe çıkışını simgelemektedir²⁶. Nitekim, Şamanın böyle bir ağaca tırmanması esnasında, ağacın üzerine 7 veya 9 kertik açılmakta ve Şaman bunlara basarak tırmanırken, hareketiyle tutarlı olmak üzere göğe çıktığını ilan etmekte ve törene katılanlara kat ettiği gök katlarının her birinde gör-

²⁰ Ögel, *Mitoloji I*, 93.

²¹ Ögel, *Mitoloji I*, 93-94.

²² Ögel, *Mitoloji I*, 94.

²³ Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, Ter. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1992, 25.

²⁴ Eliade, *Le Chamanism*, 245-246.

²⁵ Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, 26.

²⁶ Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, 26-27.

düklerinin hepsini anlatmaktadır. Altıncı gök katında aya, yedinci katta güneşe saygı sunmaktadır. Son olarak da dokuzuncu katta Tanrının karşısında yerlere kadar kapanmakta ve ona kurban edilen atın ruhunu sunmaktadır. Burada Şamanik ağacın 7 veya 9 kertiği, kozmik ağacın 7 veya 9 dalı; göğün 7 veya 9 katını simgelemektedir. Şaman, mistik bağlantılar aracılığıyla kendini bu dünya ağacı ile dayanışma içinde hisseder. Kabul ayinlerine yönelik rüyalarında, geleceğin Şamanı kozmik ağaca yaklaşmakta ve bizzat Tanrının elinden bu ağacın üç dalını almaktadır ki bu dallar, onun davulunun derisini gereceği çemberlerden başka bir şey değildir²⁷. Şamanların davullarının dünya ağacının kerestesinden yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda, Şamanların davullarının çıkardıkları seslerin dini sembolleri ve değerleri anlaşılabilir²⁸.

2. TÜRKLERDE AĞAÇ İLE İLGİLİ İNANISLAR

Değişik toplumlarda en yaygın inançlardan biri de ağacın kutsal kabul edilmesidir. Dinler tarihçileri, insanlık tarihinin en eski devirlerinden beri, ağaç kültürünün farklı toplumlarda değişik biçimlerde kendini gösterdiği düşüncesindedirler. Ağacın yerin dibine kadar inen kökleri, göğe doğru dik bir tarzda yükselen gövdesi, gökyüzüne kadar uzanan dal ve yapraklarıyla olduğu kadar, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha pek çok özelliği sebebiyle olsa gerek, iptidai insanın bir takım dini düşüncelere sahip olmasında önemli rol oynamıştır. Bu anlamda ağaç, hayatın ve sonsuzluğun timsali olarak da kabul edilmiştir²⁹. Bununla beraber, ağacın bizzat maddi varlığının değil, özelliklerinin ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsallık kazandığı veya kutsal kabul edildiği söylenebilir³⁰. Ancak araştırmalar, her ağacın ya da aynı ağacın her yerde her zaman kutsal kabul edildiğini, hatta en çok meyvesiz ve ulu ağaçların takdis edildiğini ifade etmektedirler. Muhtemelen insan oğlu, küçük bir filizden gün geçtikçe büyüyerek gelişen ve nihayet bir nedenle kuruyup çürüyen ağaçla, kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik olduğunu görmüş ve kutlu tanıdığı her mekanla ağaç arasında alaka kurmuştur. Nitekim, en arkaik devirlerden günümüze kadar, hemen bütün mabetlerde ve mukaddes beldelerde ağacın varlığı dikkat çekicidir³¹.

Eski Türklerdeki ağaçla ilgili inanışların ilk ortaya çıktığı bölge olarak Ötüken'in dağlık arazisinin olduğu bilinmektedir³². Hunlar her yıl yaz biti-

²⁷ Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, 26.

²⁸ Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, 27.

²⁹ A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, 84.

³⁰ Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Ter. M. Ali Kılıçbay, Ankara 1991, 127-128.

³¹ Ocak, 84.

³² Ocak, 85.

minde Ötüken de yer alan 'Lung-ch'eng' (Ejder-Şehri) denilen başkentlerinde yaptıkları yer ayinini, şehrin yakınındaki dağın eteğinde bulunan bir çam ağacının yanında icra ederlerdi. Kırmızı kurdele ile çevirmiş oldukları bu ayin yerinde, bir karaçam ağacı yetiştirilmiş, fakat ağaca yıldırım isabet etmişti. Daha sonra, aynı yerde şimal illerinde olmayan bir dud dalının kendiliğinden yetiştiği ve Hunlar'ın her ikisini de kutsal kabul ettikleri rivayet edilmektedir³³. Hunlar'ın ağaç etrafında yaptıkları bu ayinlerin benzer şekilde To-balar ve Kanglılarda da icra edildiği ifade edilmektedir. Güz mevsimindeki bu ayinlerde, kutsal kabul edilen ağaç etrafında dini törenler düzenlenir ve kötü ruhlardan temizlenmek istenen yerlere ağaç dikilirdi. Bu gibi dini törenlerin ve inanışların Göktürklerde de var olduğu belirtilmektedir³⁴. Uygurlarda ise ağaçla ilgili inanışlar daha farklı bir şekil almaktadır. Uygurlarda ağacın insan soyu ile ilgisine dair bir inancın varlığını, ünlü Uygur menşe efsanesinden anlamaktayız. Nitekim Uygurlar kendilerinin Karakum'da Tuğla ve Selenka nehirlerinin birleştiği yerde fıstık ve çam fıstığı ağaçları arasına gökten inen ışıktan türediklerine, yani atalarının bu ışığın, o ağaçları gebe bırakması sonucu dünyaya gelmiş olduklarına inanmaktaydılar³⁵.

Eski Türklerde daha çok tek ağaçlar ve bunlardan da çam ve benzeri cinsten olanların kutsal sayıldığı görülmektedir. Nitekim araştırmacılarına göre, bütün Altaylı kavimlerde en çok çam ve kayın ağacı kutsal kabul edilmekte ve bunlardan sonra da çınar ve servi ağacı gelmektedir³⁶. Buryatlar, Yakutlar, Çeremisler, Başkurtlar, Kazaklar ve Kırgızlar, arazide tek duran ulu ve yaşlı çam, kayın, servi ve çınar ağaçlarına nezirler adamakta, kurbanlar sunmakta, birtakım dini törenlerle onlardan dilekte bulunmaktaydılar. Bu anlamda, ağaçlar kuruyup gitseler bile, yine de onlara nezirler ve kurbanlar sunulmaya devam edilmektedir³⁷. Yakut Türklerinde kayın ağacı kadar, karaçam ağaçları da kutsaldı. Bu bağlamda, Yakut Şamanlarının her birisinin ayrı bir ağacı olurdu. Şaman olmak isteyen bir genç, bir ağaç diker ve bu ağaç büyüyüp geliştikçe, buna paralel olarak Şaman gencin de rütbesi yükselirdi. Şamanın ölümü ile birlikte ağacı da yok edilirdi³⁸. Dolayısıyla, Şaman ile ağacı arasında bir bağ olduğuna inanılırdı ve birinin hayatının ötekiyle kaim olduğu düşünülürdü. Yakutlar; Tanrının gökte ilk Şaman'ı yarattığında, onun evinin önüne bir de sekiz dallı bir ağaç dikmiş olduğuna, gökteki Şamanın ebediyen yaşadığı gibi, ağacın da ebediyen yaşadığına ve ölen kişilerin ruhlarının da gökteki bu ağacın dalları arasında uçuşup durduklarına

³³ Esin, *Kozmoloji*, 83.

³⁴ Ocak, 85.

³⁵ Ocak, 85-86.

³⁶ İnan, *Şamanizm*, 64; Ocak, 86.

³⁷ Ocak, 86-87.

³⁸ Ögel, *Mitoloji I*, 93.

inanmaktaydılar³⁹. Nitekim, gök yahut dünya ağacı denilen bu ağaç hakkındaki inanışların bütün doğulu kavimlerde var olduğu görülmektedir⁴⁰. Altaylarda Türkçe konuşan topluluklar bu ağacın tepesinde Bay Ülgen'in oturduğuna inanmaktaydılar. Yerin ve her şeyin merkezinde bulunan bu ağacın, yeryüzünün bütün ağaçlarının en yükseği olduğu düşünülmekte ve bu ağacın en tepesinde de Bay Ülgen'in ikametgâhının bulunduğu kabul edilmekteydi. Nitekim, Altaylı Şamanların davullarının üzerinde bu dünya ağacını tasvir eden şekiller bulunur. Efsaneye göre de ağacın merkez dağının zirvesinde büyüdüğü kabul edilmektedir. Bu anlamda, Abakan Tatarları dünyanın merkezinde demir bir dağın var olduğuna ve bu dağın üzerinde de yedi dallı beyaz bir kayın ağacının dikili olduğuna inanmaktaydılar⁴¹.

Ağacın gerçekte devamlı yeniden dirilen bir varlık olması sebebiyle, onun bizzat hayatın taşıyıcısı olduğu düşünülmüş ve bu inancın bir sonucu olarak, insan hayatıyla ağaç arasında bir bağ kurulmuştur. Bu inancın kökünün de çok eskilere kadar gittiği görülmektedir. Nitekim, bu inancın bir sonucu olarak Ögeday ve Kubilay Han'ın, kendileri için bir ağaç diktikleri ve bu ağaçlara da asla dokunulmamasını emrettikleri ifade edilmektedir⁴². Bu anlamda, ağacın özelliği sebebiyle olsa gerek, Türk ve Moğol toplumlarında mezarların ağaç altına yapıldığı veya mezarlara ağaç dikildiği etnograflar tarafından tespit edilmiştir⁴³. Günümüzde, benzer inanışların Müslüman Türkler arasında da yaygın olarak bulunması dikkat çekicidir. Bu anlamda, Müslüman Türklerin mezarlara gömdükleri ölümlerinin baş ve ayaklarına çam ya da selvi ağaçları dikme geleneğini devam ettirdikleri bilinen bir gerçektir.

En eski devirlerden itibaren, hemen her Türk boyunun inanç sistemi içinde bazen aynı bazen de farklı ağaçların kutsal kabul edildiği görülmektedir. Başlangıçta, Tanrının ve hükümdarın sıfatı olan bu kutsal ağaç inancı, zamanla hükümdarlığı, ataları temsil etmiş ve en nihayet sülalenin ve boyun temsilcisi olmuştur. Böylece bu ağaç, kutsal ağaç, ölümsüzlük ağacı ya da hayat ağacı olarak da nitelendirilmiştir⁴⁴. Bu anlamda, İslam öncesi Türklerde gökleri delip-geçen kutsal bir ağacın var olduğu inancı yaygındı. Bu ağacın bazen kayın bazen de çam ağacı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, kadim Choular kayın ağacının kutsallığına inanmalarından dolayı, dini ayinlerini bu ağacın çevresinde ifa etmekteydiler⁴⁵. Çünkü onlar, bu ağacın dünyanın

³⁹ Ögel, *Mitoloji I*, 93-94.

⁴⁰ Bkz., Eliade, *İmgeler Simgeler*, 21 vd.

⁴¹ Harva, 52.

⁴² Ocak, 87-88.

⁴³ Ocak, 88.

⁴⁴ Ayten Altıntaş, 'Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu', *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Aralık 87, S. 51, İstanbul 1987, 143.

⁴⁵ Altıntaş, 144.

merkezini tayin ettiğine ve hükümdarın bu ağaç vasıtasıyla göğe yükseldiğine inanmaktaydılar⁴⁶. Eski Türk inanışına göre, Tanrıya ancak kutsal ağaç vasıtasıyla ulaşabilmekteydi. Altay Türkleri arasında kutsal kabul edilen kayın ağacının her dini törende mutlaka bulunması gerekirdi. Nitekim, bu dini törenlerde Şamanın kayın ağacını şu şekilde tavsif ettiği nakledilir:

‘Altın yapraklı Bay Kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın,
Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı,
Ak kuzu kurban ediyorum’⁴⁷.

Altay Türkleri arasında Şamanlık kutsal bir görev olarak düşünülmekteydi. Bu sebeple, Şaman olacak kişinin kendisini ispatlaması için Tanrı ile iletişim kurabilmesi gerekirdi. Bunun için de Şaman vecd haline girer ve bu halde rüyasında suların hatunu, hayvanların hatunu, cehennemın efendisi v.b. birçok ilahi suretle karşılaşır. Sonra hayvan rehberleri kayın ağacının yardımıyla Şamanı kâinatın merkezine ve Tanrıya ulaştırırlardı. Burada Tanrı kutsal ağaçtan kopardığı bir dalı yere düşürür ve Şaman adayı da Tanrının düşürdüğü bu dal ile kendi davulunun kasasını yapardı. Davulun, kutsal ağacın kerestesinden yapılmış olması sebebiyle, Şaman ona vurduğunda, büyüsel olarak bu ağacın yanına, dolayısıyla da kâinatın merkezine fırlatılmış olduğuna inanırdı. Şaman davula her vurduğunda, kayın ağacının etrafında bir kaç defa döner böylece, ruhların davete icabeti sağlanır ve Şaman bu ruhlarla birlikte gökler alemine çıkabilirdi⁴⁸. XX. yüzyılda Sibiryalı Şamanları arasında yapılan araştırmalarda bir kadın Şaman’ın vecd halinde iken, cinler ile irtibata geçmiş olduğunu, bu esnada bir grup cinin vücudunu parçalamış olduklarını, vücut parçalarını tekrar bir araya getirirken de kayın ağacının kabuklarının üzerine koyduklarını ve bu işlemden sonra ‘canım yeniden bedenime girdi, ben de ayağa kalktım’ şeklinde anlattığı rivayet edilmektedir⁴⁹.

Şaman davulunun kayın ağacından yapılmış olması sebebiyle, kutsallık kazanmış olduğu şeklindeki inanca, Müslüman Türkler arasında da rastlamak mümkündür. Nitekim, Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazinin ölümünden sonra geride bıraktığı eşyalar arasında, Selçuklu Sultanı tarafından kendisine hediye edilen bir davul kasnağının olduğu da zikredilmektedir⁵⁰.

Altay Türkleri kurban törenleri esnasında Şaman, sık yapraklı bir kayın dalı ile hayvanın sırtını sıvazlar ve bu hareketiyle de kurbanın ruhunu Tanrı-

⁴⁶ Esin, 81.

⁴⁷ İnan, *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara 1991, 254-255.

⁴⁸ Altıntaş, 145.

⁴⁹ Altıntaş, 146.

⁵⁰ Şinasi Altındağ, ‘Osman Gazi’, *İslam Ansiklopedisi*, XIV, İstanbul, 1950, 442-443.

ya yolladığına inanırdı⁵¹. Bu anlamda, Şamanın davulunun üzerine çizilmiş olan ağaç figürleri kutsal kayın ağacından başka bir şey değildi. Dolayısıyla kurban törenlerinde Şaman, Tanrıya kurban sunmak için en uygun yeri seçerken, kayın ormanının en tenha yerini tercih eder, kurbanlara sık yapraklı kayın dalıyla vurur ve elinde kurbanlık hayvanın ruhunun bekçisi kabul edilen kayın ağacından bir değnek bulundururdu⁵². Tapgaç'lar da ilkbahar ve sonbaharda düzenledikleri kurban törenlerinin ardından, çevreye kayın ağaçları dikerler ve dikilen bu ağaçlardan kutlu ormanların meydana geleceğine inanırlardı⁵³. Uygurların da bela ve musibetlerden korunmak için bu tür törenlere önem verdikleri bilinmektedir. Uygurların yıldırım sesini işittiklerinde, haykırarak göğe doğru ok atmaya başladıkları, bir yıl sonra sonbaharda da yıldırımın düştüğü yere gelerek, kurban törenleri düzenledikleri nakledilir⁵⁴. Öte dünya hakkındaki tasavvurlarından dolayı olsa gerek, eski Türklerin cenaze defni için yaprak dökümüne veya ağaçların tomurcuklanmasına kadar bekledikleri bilinmektedir⁵⁵. Bu anlamda eski Türkler, önemli kabul ettikleri kişilerin cenazelerini önce deriye sararlar ve daha sonra da ağaç tabut içerisine koyarak defnederdiler⁵⁶. Türklerde ağaç, sonsuz güç ve kudretin sembolü olarak da görülmüştür. Örneğin, Dede Korkut'ta bununla ilgili olarak şöyle denilmektedir:

‘Başına doğru bakar olsam, başsız ağaç,

Dibine doğru bakar olsam, dipsiz ağaç⁵⁷. Bu anlamda Türk toplulukları arasında ağacın, hükümdarlık ve sülaleyi temsil ettiği inancı yaygındı⁵⁸.

Türklerde kayın ağacının yanı sıra, karaçam ağaçlarının da kutsal olduğuna inanılırdı. Çocuğu olmayan kadınların ‘Yuvalı Kara Çam’ dedikleri bir ağaca gelerek, beyaz at derisini bu ağacın altına serdikleri ve ağacın karşısında dua ettikleri söylenir⁵⁹. Bu bağlamda, Türklerde dut ağaçlarının da kutsal kabul edildiği belirtilmektedir⁶⁰. MS. V. yüzyıllarda Göktürklerin Hakan soyunun yeraltı Tanrısının makamına dut ağacı veya çam ağacı diktikleri, daha sonra senenin beşinci ve sekizinci aylarında bu ağacın etrafında at ile yarışarak dini bir tören gerçekleştirdikleri nakledilmektedir⁶¹. Nitekim, Türklerde dut ağacının kutsal olduğu inancının bundan çok sonraları ortaya

⁵¹ Ocak, 107.

⁵² W. Radloff, *Sibirya'dan II*, Ter: A. Temir, İstanbul, 1956, 23; Ocak, 107.

⁵³ Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987, 91.

⁵⁴ S. Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk I*, İstanbul 1947, 311.

⁵⁵ Rasony L., *Dünya Tarihi'nde Türklük*, Ankara 1942, 34.

⁵⁶ Rasony, 71.

⁵⁷ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 51.

⁵⁸ Esin, *Ötüken Yış*, 159-160; Esin, *Kozmoloji*, 87.

⁵⁹ İnan, *Şamanizm*, 64.

⁶⁰ Esin, *Kozmoloji*, 83.

⁶¹ Esin, *Ötüken Yış*, 153-154.

çıkılmış olan Hacı Bektaşî Veli Menkıbelerinde de var olduğunu görmekteyiz. Rivayete göre; Hacı Bektaş, Ahmet Yesevi tarafından Anadolu'ya gönderildiğinde, dervişlerden biri ocakta yanmakta olan odunlardan birini alarak Rum diyarına doğru fırlatır. Dut ağacından kesilmiş olan bu odun Rum diyarında Ahmet Fakih tarafından tutularak, daha sonra Hacı Bektaşî Veli'nin tekkesini yapacağı yerin önüne dikilir ve bu odun derhal yeşererek bir dut ağacı olur. Günümüzde bu dut ağacının hala durduğu ve tepe kısmının yanık olduğu inancının yaygın olduğu belirtilmektedir⁶². Türklerde dut ağacı kadar meşe ağacı da kutsal kabul edilmekteydi⁶³. Nitekim, yine bir Bektaşî menkıbesine göre; Hacı Bektaş bir gün, abdallarıyla birlikte Hırka dağına çıkar. Emri üzerine çalı-çırpı toplanıp, büyük bir ateş yakılır. Daha sonra Hacı Bektaş ayağa kalkıp semaya başlar ve müritleri de onu takip eder. Tam kırk kere sema, yani dua ve ilahi ile raks ederek ateşin etrafında dönerler. Sonra Hacı Bektaş hırkasını sırtından çıkarıp ateşe atar ve yanan hırkasının küllerini tepeye savurur. Bu yanan hırkanın küllerinin düştüğü yerlerde de meşe ağaçları çıkar⁶⁴. Türklerde kavak ağacının da kutsal ağaçlar arasında önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Nitekim, Şamanın duasında kavak ağacı şöyle ululanır: 'Ey melikem, ey anam ateş! sen Hangay ve Gur Hatu Han dağlarının tepesinde biten ak kavak ağacından yaratılmışsın. Gök yerden ayrıldığı vakit doğmuşsun. Sen atamız Ötüken kavminden çıkmışsın. Tanrılar padişahı tarafından yaratılmışsın. Anam ateş! senin baban sert çelik, anan kaymaktaş ve ulu ataların ak kavak ağacıdır'. Bu anlamda, yine Dede Korkut kitabında da Beyrek'in Kazan Beye soylamasında, ak kavağın budağından yarga yuban (yararak) geçmişsin denilmektedir⁶⁵. Bir rivayete göre de I. Murat, İnceğiz kalesini fethetmek için çok uğraşır ama muvaffak olamaz. Biraz dinlemek üzere ulu bir kavak ağacının dibine oturur ve fetih için burada dua eder. Kısa bir süre sonra da kendisine kalenin düştüğü haberi getirilir. Bunun üzerine, Sultan I. Murat altında oturup dua ettiği kavak ağacına 'Devletlü Kaba Ağaç' adını verir⁶⁶. Orhan Gazinin Bursa'ya yerleşmesinden sonra, İnegöl yöresinde Kesiş Dağı'nda yaşayan derviş Geyik Babanın bir kavak ağacı ile dağdan inerek, Bursa Hisarı Beg sarayı avlusunun kapısının iç yanına bir kavak ağacı dikmesinin de eski Türk inanışlarının bir devamı olsa gerektir⁶⁷. Çeremislerin, Buryatların, Yakutların, Başkurtların, Kazakların ve Kırgızların arazide tek duran ulu ve yaşlı, çam, kayın, ardıç, selvi ve çınar ağaçlarına adaklar adadıkları, kurbanlar kestikleri ve bazı dualarla di-

⁶² Ocak, 212.

⁶³ Esin, *Kozmoloji*, 82; Esin, *Ötüken Yış*, 153-154.

⁶⁴ Ocak, 186.

⁶⁵ Altıntaş, 148.

⁶⁶ Ocak, 94.

⁶⁷ Altıntaş, 148.

lekte buldukları ifade edilmektedir⁶⁸. İslam öncesi Türklerde kutsallığına inanılan bu ağaçların yanında başka kutsal ağaçların da var olduğu görülmektedir. Bu anlamda, elma ve nar ağaçlarının da kutsal ağaçlardan olduğuna inanılır. Nitekim Manas destanında, çocuğu olmayan kadınların kutsal elma ağacının altında oynamaları sonucu, çocuklarının olacağına inandıkları şeklinde ifadeler vardır. Ardıç ağacının Türkler tarafından kutsal kabul edilmesinin bir sonucu olsa gerek, Orta Asya'da ardıçlı adını taşıyan birçok kutsal yerin varlığından bahsedilmektedir⁶⁹.

Türklerde 'Hayat Ağacı' ile ilgili bir takım inanışların varlığı da dikkat çekicidir. Bu anlamda, Türkler arasında hayat ağacına ilişkin birçok efsaneden söz edilir. Bu efsanelerden biri şöyledir:

'Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından,
Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından,
Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı,
Bir karış bile değil, o kadar yüzlek dardı.
Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla,

İçen ölmez olurdu, ebedi bir duyuydu'⁷⁰. Nitekim, ölümsüzlük ağacı ile ilgili inanışların Aladağ ve Kaf Dağı destanlarında da var olduğu görülmektedir. Bu dağlarda genellikle nar ve şeftali gibi meyvelerin yanı sıra, ölümsüzlük otu ve Sigun otu denen bitkilerin yetiştiğine inanılmaktaydı. Bu anlamda, Eren ve Alplerin ölümsüzlük meyvesi ve ölümsüzlük meyvesini yiyen Sigun geyiklere binmiş şekilde ölümsüzlüğü temsil eden motifler olduğu temasının devrin sanat eserlerinde de yer aldığı belirtilmektedir⁷¹. Kutlu Dağda yetişip, ölümsüzlük veren meyvelerden narın, Burkan dininde bereketin sembolü ve Mani dininde de nurlu (Cennet) yemişlerinden olduğu⁷², göz önünde bulundurulacak olursa, bu inancın Türklerle bu kültürlerden geçmiş olması mümkündür. Bununla beraber, Türkler arasında yine de ölümsüzlük motifinin çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır⁷³. Bu anlamda, Türkler arasında nar, şeftali gibi meyvelerin yanında ölümsüzlük bahşeden otların varlığının kabul edildiği ve bu ölümsüzlük ağacı motiflerinin değişik şekillerde sosyal hayatta da çok yaygın bir biçimde kullanılmış olduğu nakledilmektedir⁷⁴.

Eski Türklerin sosyal hayatında ağaç kadar, bazı ormanların da kutsal kabul edildiği görülmektedir. Bu anlamda, Ötüken ormanlarının (Ötüken Yış) bütün Türkler tarafından kutsal sayıldığı bilinmektedir⁷⁵. Bu inancın bir

⁶⁸ Ocak, 86-87.

⁶⁹ Ögel, *Mitoloji I*, 90.

⁷⁰ Ögel, *Mitoloji I*, 107.

⁷¹ Esin, *Kozmoloji*, 132.

⁷² Esin, *Ötüken Yış*, 170.

⁷³ Esin, *Kozmoloji*, 132.

⁷⁴ Esin, *Ötüken Yış*, 173; Esin, *Kozmoloji*, 82.

⁷⁵ İnan, *Şamanizm*, 62.

sonucu olarak, Türk toplulukları arasında orman iyelerinin memnun edildiği takdirde, mutluluk ve huzurun artacağına, bolluk ve bereketin olacağına inanılırdı⁷⁶. Nitekim, Anadolu'da da pek çok yerde görülen ve mezar taşları üzerine işlenmiş olan ağaç motiflerinin eski Türk inançları ile alakasının olduğu açıktır. Bu mezar taşları üzerine ağaç motiflerinin işlenmesinin nedeni, bu ağaç motifleri sayesinde kişinin kabrinde rahat bir şekilde yatabileceği inancının bir sonucu olsa gerektir.

Bazı ormanların kutsal olduğu şeklindeki inanışların Yakutlarda da mevcut olduğu ve Yakut avcılarının dokuz nefer orman iyesinin bulunduğu inandıkları nakledilir⁷⁷. Bu inancın bir sonucu olarak, Yakut Türklerinin güz avına çıkmadan önce, yağ ile eti ateşe atarak, Boyahay adını verdikleri koruyucu orman iyesine sundukları ve çeşitli hediyelerle onu memnun etmeye çalıştıkları ve bu şekilde hareket ederlerse, avlarının bereketli geçeceğine inanmalarının yanı sıra, ağaçlara renkli çaputlar ve kıymetli kürkleri bağlayıp, yaptıkları bu ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizdikleri ifade edilmektedir⁷⁸. Bu inancın avcılıkla geçinen Şor Türkleri arasında da yaygın olduğu ve orman iyelerinin avcının temiz ve doğru sözlü olmasını istemesinin dışında, ava çıkılacağı gün bütün aile bireylerinin temizliğe dikkat etmelerini istediğine inanıldığı nakledilmektedir⁷⁹.

Bugün Anadolu'da da bazı orman ve ağaçların kutsal olduğu şeklindeki inanışların yaygın olduğu bilinmektedir. Günümüzde Sünni Müslümanlarda görülmekle birlikte, bu tür inanışların daha çok Alevi topluluklarında yaygın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle Kızılbaş topluluklarının ulu ağaçları kutsal kabul ederek, hürmetle tazim ettikleri ve bu gibi ağaçlara ziyaretlerde buldukları bilinmektedir. Günümüzde, Kızılbaş topluluklarının yanı sıra, Tahtacılar ve Yörüklerde de kutsal ağaçla ilgili inanışların yaygın bir şekilde var olduğu görülmektedir. Nitekim, Tahtacıların geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan kimseler olduğu ve onların ağaçlara büyük saygılarının, bağlılıklarının olduğu bilinmektedir. Çünkü bu topluluklarda Muharrem ayında ağaç kesmek şiddetle yasak olduğu gibi, hafta içinde Salı günlerinde de ağaç kesilmez Yeniden işe başlayacakları zamanlarda da ağaçlar için dualar okunur. Yörüklerde de ağaçlara büyük saygı duyulur. Tahtacılar daha çok sarıçam, ladin, köknar ve ardıç ağaçlarını, Yörükler ise kara dut, çınar ve katran ağacını kutlu ağaçlardan saymaktadırlar. Tahtacılar ayrıca kutsallığına inandıkları ağaçların motiflerini ölümlerinin mezar taşlarına da işlemektedirler. Bu anlamda, Türk topluluklarının hemen hepsinin dağlarda tek başına duran ulu ağaçları kutsal kabul ettikleri söylenebilir⁸⁰.

⁷⁶ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, 46.

⁷⁷ İnan, *Şamanizm*, 63.

⁷⁸ Kalafat, *Doğu Anadolu da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 47.

⁷⁹ İnan, *Şamanizm*, 63.

⁸⁰ Bkz., Ali Selçuk, *Tahtacılar*, İstanbul 2004, 232 vd., Ocak, 89.

Türkler, atalarının ruhlarının iktidar ve kuvvetlerine göre büyük su kenarlarında, yüksek dağlarda, sık ormanlıklar ile gölgesi bol olan ağaç altlarında ikamet ettiğine inanırlardı. Bu inancın bir sonucu olarak da insana huzur veren el-ayak sürülmemiş ağaçlık alanların kutsal olduğu düşünülerek takdis edildiği gibi, bu gibi ormanlara kadınların girmesine izin verilmezdi⁸¹. Türkler; doğum, ölüm, evlenme ağaçları gibi, belli ağaçların belli özelliklerinin olduğunu kabul etmelerinin yanı sıra, belli ağaçların da bir takım hastalıkları iyileştirici ve şifa verici özelliklerinin olduğuna inanırlardı⁸². Ağaçların yaprak döktüğü dönemlerin keder ve uğursuzluk, çiçeklenip yaprak verdiği zamanların da hayır ve iyilik getirdiği kabul edilirdi⁸³. Bu inancın bir sonucu olarak, cenaze defni için yaprak dökümüne veya ağaçların tomurcuklanmasına kadar beklenilirdi⁸⁴.

Bugün Anadolu'da da bu tür inanışların bakiyesi olduğu anlaşılan değişik uygulamaların var olduğu görülür. Örneğin, Malatya'nın Onar köyündeki Onar Dede ile Sakız Dede türbelerinde bulunan ve kutsal olduğu kabul edilen kuru bir ağacın gövdesinden çıkarılan yongaların kaynatılıp, hasta hayvanlara içirildiği takdirde, şifa bulacağına inanılmaktadır⁸⁵. Bu bağlamda, Mut bölgesinde de kişi rüyasında ulu bir ağacın devrildiğini gördüğünde, bölgedeki eşraftan birinin öleceğine inanılmaktadır⁸⁶.

Görüldüğü üzere, eski Türk sosyal hayatında ağaç ve ormanın insan hayatı üzerinde tesiri olduğuna inanılan mukaddes varlıklardır. Bu anlamda, Türkler ağaç ve orman iyelerini memnun ettiklerinde, huzurlu, mutlu ve bereketli bir ömür süreceklere inanırlardı. Eski Türk sosyal hayatında güçlü tesirleri olduğuna inanılan bu kutsal ağaç ve orman kültürünün, atalarımız vasıtasıyla Anayurttan, Anadolu'nun her yerleşim alanına yayılmış olduğu anlaşılmaktadır. Eski Türk inanışlarının bakiyesi olduğu anlaşılan bazı ağaç ve ormanların kutsal olduğu şeklindeki düşüncelere Anadolu'nun pek çok yöresinde rastlamak mümkündür. Örneğin, Siirt'te Kız Evliya Tepesi denilen yerde, çeşitli dileklerde bulunmak için gidenlerin kutsal kabul ettikleri kayın ağaçlarına çaput bağladıkları ve bu ağaçları sık sık ziyaret ettikleri nakledilmektedir. Diyarbakır'da ise Sin ve Sıdaş (sındaş) adlı iki kardeşin türbesinin çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmadığı gibi, bu ağaçların dallarını kı-

⁸¹ Kerim Yund, *(Prehistorik ve İlk çağlarda) Türklerde Ağaç Medeniyeti*, Ankara 1947, 35.

⁸² Kutlu Özen, 'Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri', *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan 90, S. 65, İstanbul 1991, 18-20.

⁸³ Yund, 47.

⁸⁴ Rasonyi, 34.

⁸⁵ Kalafat, *Doğu Anadolu da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 47; Ayrıca, Malatya yöresinde ağaç kültü ve buna bağlı inanış ve uygulamalar hakkında daha geniş bilgi için bkz., İskender Oymak, *Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Malatya 2002, 93 vd.

⁸⁶ Mehmet Aydın, 'Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları', *IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, (Gelenek, Görenek, İnançlar) IV*, Ankara 1992, 35.

ranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Siirt, Tunceli ve Adıyaman illerinde de tek olan ardıç ve meşe ağaçlarının mukaddes ağaçlar olduğuna inanılması sebebiyle, bu gibi ağaçlara dokunanların hoş karşılanmadığı ifade edilmektedir⁸⁷. Günümüzde Anadolu'nun her neresine bakılırsa bakılsın, takdis olunan ağaçların, eski Türklerdeki ağaç kültü ilgili inanışların bir devamı olduğu söylenebilir.

Sivas-Divriği Vazıldan köyü ve çevresinde de ardıç ağacının kutsal olduğu düşüncesi yaygındır. Bu köyün yakınında bulunan bir ardıç ağacının ise özellikle kutsandığı ve çocuğu olmayan kadınların bu ağacın meyvesinden yedikleri takdirde, çocuklarının olacağına inandıkları nakledilmektedir. Aynı bölgedeki Gemhu köyünde de çocuğu olmayan kadınların Koca Haydar Türbesi civarında bulunan bir söğüt ağacının yapraklarını yediklerinde, çocuk sahibi olabileceklerine inandıkları ifade edilmektedir. Divriği Odur köyünde ise Merg Ağacı adı verilen ve kutsal kabul edilen bir ağaca karşı, bölge halkının hürmet gösterdiği ve bu sebeple dallarını kırmadığı ve ona niyaz ettikleri belirtilmektedir. Nitekim inanıldığına göre, bir adam balta vurmuş, ağaçtan kan akmıştır. Çevre halkı tarafından çok kutsal sayılan bu ağaca, her yıl Haziran ayının üçüncü haftasında yöredeki köylüler tarafından ziyaretler yapıldığı, mumlar yakıldığı ve kurbanlar kesildiği nakledilmektedir⁸⁸. Bu anlamda bölgede, bazı koruluklardan ağaç kesmenin uğursuzluk getireceğine ve böyle bir eylemde bulunan kişinin ölmekte dahil başına bir takım musibetlerin gelebileceğine inanılmaktadır. Ayrıca bölgede, İğnedin (siğilli çalı), Ziniski, (Yılgın dede-siğilli çalı) gibi kutsal mekânlara her türlü ağrı ve sızılar için ziyaretler yapıldığı, özellikle ellerinde siğili olan kişilerin buraya giderek, ellerindeki siğil sayısınca dal büktükleri ve evlenmek isteyen genç kızların ise dileklerinin gerçekleşmesi için bu çalıya mendillerini bağladıkları, Divriği Yağbasan köyünde ise kutsal kabul edilmeleri sebebiyle, bazı ardıç ağaçlarının kurudukları halde kesilmedikleri nakledilmektedir. Bu ağaçlar ancak burada yapılan dini bir tören esnasında kurban eti pişirilirken yakacak olarak kullanılabilir⁸⁹. Bazı ağaçların kutsal olduğu ile ilgili inanışların Doğu Anadolu'daki Alevi topluluklar arasında da yaygın olduğu ve Siirt, Tunceli, Adıyaman, Elazığ illerinde yaşayan Alevilerin şuraya buraya serpiştirilmiş gibi duran meşe ve ardıç ağaçlarını takdis ettikleri belirtilmektedir. Yılın belirli dönemlerinde halkın en güzel elbiselerini giyerek, kadınlı erkekli gruplar halinde ilahiler eşliğinde bu ağaçlara ziyaretler yaptıkları, adaklar adadıkları ve kurbanlar kestikleri ve ağaçlara dilek çaputları bağladıkları ifade edilmektedir⁹⁰. Eski Türklerdeki ağaç kültü ile ilgili inanışlarının bir bakiyesi olarak yine Edremit'in Çamcı köyündeki ninelerin karnı

⁸⁷ Kalafat, *Doğu Anadolu da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 47.

⁸⁸ Ocak, 92.

⁸⁹ Özen, 19.

⁹⁰ Ocak, 90.

ağrıyan torunlarının karnını ovarken şöyle dua ettikleri belirtilmektedir: ‘Dağlar, taşlar, ulu kaba ağaçlar, koca çaylar! gel çocuğumun karnının ağrısını al’⁹¹. Bu duanın eski Türklerde görülen ağaç kültü ile ilgili inanışlarının bakiyesinden başka bir şey olmadığı açıktır.

Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar, Türkler arasında görülen kutsal ağaç ve ağaç kültü ile ilgili tespit edilen inanışlar benzerlikler göstermekte ve bu inanışların görüldüğü her yerde aynı zamanda ağaç evliya ilişkisine de rastlanılmaktadır. Nitekim Sibirya’da yapılan araştırmalarda çeşitli yerlerde bazı ağaçların yanında evliya mezarlarının olduğu ve bu evliya mezarlarının ağaçlarda mevcut olduğuna inanılan ruhların, Müslüman evliya hüviyetinde şahıslanmış biçimi olarak algılanması gerektiği belirtilmektedir. Örneğin, Anadolu’da da kutlu sayılan ağaçların yanında böyle türbelerin var olduğu bilinmektedir. Bu gibi türbelerin olmadığı yerlerde ise tek başına ağaçların, Çınar Dede, Çitlembik Dede, Ağaç Baba gibi isimlerle sanki evliya ağacın kendisi imiş gibi adlandırıldığına rastlanılmaktadır⁹².

Görüldüğü üzere, eski Türklerin ağaç ve ormanla ilgili inanışları genellikle, bazen dağ ve su unsuru ile birlikte (dağ, ağaç, su) üçlüsü biçiminde, bazen de dağ-ağaç veya su-ağaç ikilisi şeklinde ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, İslam öncesi Türklerde görülen ağaç kültü ile ilgili inanışların Müslüman Türkler üzerinde çok güçlü bir tesirinin olduğu açıktır. Bu anlamda, İslamiyet de dahil sonradan kabul edilmiş olan bütün din ve kültürlerin süzgecinden geçerek günümüze kadar gelmiş olmaları sebebiyle, bu inanış ve uygulamaların çok güçlü bir kültürün ürünü olduğunu göstermektedir. Nitekim, günümüzde Anadolu’nun neresine giderseniz gidin, eski Türklerdeki kutsal ağaç kültü ile ilgili inanışlara rastlamak mümkündür.

SONUÇ

Türkler, yaşadıkları coğrafya gereği birçok din ve kültürle iç içe yaşamışlar, onlardan etkilenmişler ve genellikle de bu din ve inanışları benimsemişlerdir. Bununla beraber, bu din ve inanışlar, onların dünya görüşlerini, yaşadıkları çevreyi algılayış biçimlerini ve nihayet tabiatta var olan bir takım nesnelere manevi anlamlar atfetmelerine sebep olmuştur.

Türklerde tabiat ve tabiatı meydana getiren unsurlar önemli varlıklar olarak görülmüş ve onlarda bulunan gizli güçlerin (ruhlar) insanlara iyilik veya kötülük yapabilecekleri düşünülmüştür. Bu anlamda, Türkler doğada görülen her şeye dini bir anlam ve değer atfetmiştir. Ağaçla ilgili inanışlar ve uygulamalar bunlardan sadece birisidir.

Anadolu’nun pek çok yöresinde, türbelerin, tekkelerin ve ulu ağaçların takdis edilerek, çaput bağlanması ve mum yakılması fenomeninin, İslam öncesi Türklerdeki ağaç kültü ve buna bağlı inanışlarının bir izi olduğu açıktır. Türkler, Müslüman olduktan sonra, kutsal ağaç inancı ve buna dayalı bir

⁹¹ Ocak, 92.

⁹² Kalafat, *Doğu Anadolu da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 47.

takım uygulamaları İslamiyet'le birlikte yaşatmaya devam etmişler veya bu inanç ve uygulamaları İslamî unsurlarla uzlaştırmışlardır. Bu anlamda, Tanrı'dan dilekle bu kutsal kabul edilen ağaçlara, yadırlara, türbelere adak adamak, mum yakmak ve kurban sunmak gibi eylemlerin, eski Türklerde olduğu gibi, günümüz Müslüman Türk toplumunun Tanrı ile bağına güçlendirme vasıtası olarak değerlendirdiği açıktır. Aynı şekilde, bu gibi kutsal mekanların evliyalarla bağının olduğuna veya evliyalar aracılığıyla bu gibi kutsal mekanlara koruyucu bir güç ya da kerametini geçmiş olduğuna da inanılmaktadır. Günümüzde, Müslüman Türk toplumu arasında görülen bu uygulamaların sebebinin, insanların İslam'ı yeterince bilmemelerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ancak, bu gibi inanış ve pratiklerin, kişinin karşılaştığı veya çözemediği değişik sorunlar karşısında, insan varlığını aşan kendisine imkanlar sağlayabilecek türlü yerlere veyahut da aşkın bir varlığa yönelmesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu anlamda insanlar, büyüklerinden gördüğü veya öğrendiği bir takım dini inanış ve pratikleri uygulamak suretiyle, üstesinden gelemedikleri bir takım sorunlarını çözebilecekleri inancını taşımaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

- ALTINTAŞ Ayten, “Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Aralık 87, S. 51, İstanbul 1987.
- ALTUNDAĞ Şinasi, “Osman Gazi”, *İslam Ansiklopedisi XIV*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.
- ARSAL S. Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk I*, İstanbul 1947.
- AYDIN Mehmet. “Mut Bölgesinde Yaşayan Halk İnançları”, *IV. Milletler Arası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri (Gelenek, Görenek, İnançlar) IV*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- BANARLI N. Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987.
- ELİADE Mircea, *Le Chamanisme Et Les Techniques Archaiques de Extase*, Payot, Paris 1951.
- , “Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar”, (traite d'histoire des Religions, Paris 1974), Ter. Harun Güngör, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri-1984.
- , *Kutsal ve Dindışı*, (Ter. M. Ali Kılıçbay), Ankara 1991.
- , *İmgeler ve Simgeler*, (Ter. M. Ali Kılıçbay), Ankara-1992.
- ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1986.
- , *Orhun Abideleri*, İstanbul 1992.
- ESİN Emel, *Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)*, Atsız Armağanı, İstanbul 1976.
- , *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmaları)*, İstanbul 1979.
- GÖKALP Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi* (Haz: Yusuf Çotuk Söken), İstanbul 1991.
- GÜNGÖR Harun, “Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ayrı Basım, S. 40, İstanbul 1986.
- , “Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim 89, S. 62, İstanbul 1989.
- , “Manihaizm”, *Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ayrı Basım, Kayseri 1989.
- GÜNGÖR Harun-ARGUNŞAH M., *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991.

- , “Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Başlangıçtan Günümüze Kadar) I*, İstanbul 1992.
- HARVA Uno, *Les Representat.ion Religiuses des Peuples Altaïques (Trad. Par Jean-Louis Perret.)*, Gallimard, Paris 1959.
- İNAN A. Kadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, Ankara-1986.
- , *Makaleler ve İncelemeler*, İstanbul 1987.
- , *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara 1991.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara 1987.
- KALAFAT Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990.
- OCAK A. yaşar, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983.
- OYMAK İskender, *Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri*, Malatya 2002
- ÖGEL Bahattin, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971.
- , *Türk Mitolojisi II*, İstanbul 1971.
- , *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara 1982.
- , *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988.
- ÖZEN Kutlu, ‘Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri’, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan 90, S. 65, İstanbul 1991.
- RADLOFF W., *Sibirya’dan II*, (Ter. A. Temir), İstanbul 1956.
- RASONYI L., *Dünya Tarihinde Türklük*, Ankara 1942.
- SAYIM Huzeyfe, *Muhtelif Dinlerde Yaratılış Olayı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kayseri 1993.
- SELÇUK Ali, *Tahtacılar*, İstanbul 2004
- SEPETÇİOĞLU M. Necati, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, İstanbul 1990.
- TANYU Hikmet, *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul 1978.
- , *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, İstanbul 1986.
- TÜMER Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988.